

A. H. M. JONES, J. R. MARTINDALE & J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire. Vol. I: A. D. 260—395*, Cambridge, At the University Press, 1971, XXII+1152 p. in 16°.

Studiile de prosopografie romană cunosc în veacul nostru o dezvoltare excepțională, sub raportul numărului lucrărilor publicate sau în curs de publicare, ca și sub accl al utilizării materialelor astfel recoltate la înțelegerea și explicarea unor evenimente însemnate sau a unor întregi perioade din istoria Republicii ori a Imperiului. În această ordine de idei, e de ajuns să amintesc progresul marcat în cunoștințele noastre despre ultimele veacuri ale erei vechi și primul secol al erei noastre de lucrări ca *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien* a lui Friedrich Münzer, sau *The Roman Revolution* a lui Ronald Syme, în care punerea în lumină a legăturilor de singe sau a alianțelor matrimoniale din pătura conducătoare romană a epocilor respective ne-a permis nu o dată să pricepem noima unor comportări sau inițiative altminteri inexplicabile. Și mai spectaculoasă e însă înflorirea studiilor de prosopografie propriu-zisă, vreau să zic întocmirea de repertorii exhaustive ale personalului politic, militar sau administrativ dintr-o anumită provincie sau dintr-o anumită perioadă. Din acest punct de vedere, abia dacă mai e nevoie să amintesc valoroasa lucrare *The Magistrates of the Roman Republic*, de T. Robert S. Broughton și Marcia L. Patterson (New York, 1951—1952), sau împrejurarea că, după ampla *Prosopographia Imperii Romani saec. I III IIII*, întocmită la sfârșitul secolului trecut de Dessau, Klebs și Von Rohden, un mare număr de contribuții de mai mică întindere (uneori simple disertații) ne-au pus la dispoziție *fasti* unei întregi serii de provincii, sau ne-au dezvăluit cu suficientă precizie componența Senatului de-a lungul întregii durate a Principatului. Lucrările lui Lambrechts sau Guido Barbieri sînt astăzi, pentru istoricul epocii imperiale, instrumente de lucru indispensabile, ca să nu mai vorbesc de *Fasti consolari* ai regretatului Degrossi sau de impunătoarea *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain* a lui H.-G. Pflaum, adevărat monument de erudiție și de acribie, demn de cele mai bune tradiții ale genului.

Evident, e în firea lucrurilor ca asemenea lucrări, bazate în primul rînd pe inscripții, monede și papiri, să fie depășite pe măsura acumulării de material nou epigrafic, numismatic, papirologic. E ceea ce explică pregătirea — pe aceleași baze dar cu o precizie sporită — a unei noi ediții a Prosopografiei Dessau-Klebs-Rohden de o echipă formată inițial din Arthur Stein și Edmund Groag, morți amîndoi înainte ca lucrarea să fi ajuns mai departe de litera F. Moștenirea acestor învățați a fost preluată de Academia de Științe din Berlin care, în 1943, în grelele condiții ale războiului, a făcut să apară volumul III (Dagellius-Fuvius), în 1952 primul fascicul din vol. IV (Gabba-Gunthericus), în 1958 fasciculul IV 2 (Hababa-Hyrcanus), iar în 1966 fasciculul IV 3, — cele mai recente îngrijite de Leiva Petersen, ajutată de mai mulți colaboratori tineri și de un comitet internațional format din Guido Barbieri, Eric Birley, John Morris, Herbert Nesselhauf, James H. Oliver, Hans-Georg Pflaum și Ronald Syme. Astăzi lucrarea continuă într-un ritm încetinit și e greu de spus către ce vreme se va ajunge la încheierea acestei *editio altera*, începută cu atita ardoare și competență de regretații Groag și Stein.

Cum se știe de ocine a deschis vreodată monumentală lucrare, perioada îmbrățișată de autorii primei ediții ca și de cei ai celei de-a doua nu depășește limitele de timp ale Principatului. Realizarea unei lucrări similare consacrată Imperiului trziu — plănuită cîndva de Mommsen dar, din vina împrejurărilor, netradusă vreodată în fapt — rămînea o sarcină a zilelor noastre pe care, în lipsa altei inițiative emanînd de la un corp savant — institut sau academie — au luat-o asupra-le învățații englezi arătați înainte, care, după o muncă de mai bine de două decenii, ne oferă acest prim volum al unui repertoriu destinat să cuprindă trei. În această ordine de idei, e de reținut că în loc să se ocupe simultan de întreaga perioadă pe care și-au propus s-o studieze — 260—640 e.n. —, autorii au preferat să trateze materia pe tranșe cronologice, consacînd un prim volum anilor 260—395, un al doilea anilor 395—527 și ultimul anilor 527—640.

Fiece volum constituie astfel o unitate de sine stătătoare, completă și imediat consultabilă pentru o perioadă dată, ceea ce, trebuie recunoscut, evită neajunsurile decurgând din starea de nedesăvârșire a celor mai multe întreprinderi științifice de mare amploare.

Despre modalitățile de pregătire a lucrării și despre aportul fiecăruia din autori la elaborarea ei ne informează cuvântul înainte al primului volum, din care aflăm că A. H. M. Jones a redactat cea mai mare parte din notițele privitoare la *uiri illustres*, iar Martindale aproape tot restul articolelor, inclusiv biografiile prefectilor pretoriului din timpul domniei lui Constantin. De-a lungul întregii perioade de pregătire, lucrarea a beneficiat de ajutorul unui mare număr de specialiști din toate țările și, în chip special, de informații generos oferite de echipa berlineză a Prosopografiei Imperiului timpuriu și de a Prosopografiei creștine în curs de elaborare la Paris, sub conducerea lui Henri-Irénée Marrou.

Moartea neașteptată a lui A. H. M. Jones, în timp ce se tipărea volumul aci semnalat, n-a împiedicat nici apariția lui la vreme, nici pregătirea în continuare a volumelor II și III, a căror publicare ne e anunțată pentru viitorul apropiat. În locul colaboratorului dispărut a fost chemat să facă parte din echipă E. A. Thomson, profesor la Universitatea Nottingham, de la care se așteaptă o contribuție esențială în ce privește personalitățile de origine germanică menite să-și găsească loc în lucrare.

Ca plan, acest prim volum al Prosopografiei Imperiului târziu cuprinde, pe lângă indispensabila listă de sigle a izvoarelor de tot felul citate în lucrare, repertoriul alfabetic al persoanelor cunoscute aparținând vreunui din categoriile: *illustres*, *spectabiles*, *clarissimi* și *perfectissimi*. Un prim apendice strânge la un loc numele fragmentare (una sau mai multe silabe), altul referirile la anonimi (și anonime) pomeniți în documente cu mențiunea rolului jucat într-o împrejurare dată, fără citirea numelor.

Ultima parte a impunătorului volum e rezervată unei lungi serii de *fasti*: *consules* (260—400), *consules suffecti*, *praefecti praetorio*, *praefecti Urbis Romae*, *praefecti Urbis Constantinopolitanae*, *praefecti annonae (Urbis Romae)*, *praefecti annonae (Africae et Alexandriae)*, *praefecti uigilum*, *curatores statuarum*, *curatores aedium sacrarum*, *curatores alvei Tiberis et cloacarum sacrae Urbis*, *curatores operum publicorum*, *curatores aquarum et Miniciae*, *curatores uiarum*, *magistri officiorum*, *quaestores sacri palatii*, *comites rei privatae*, *palatini rerum privatarum*, *comites sacrarum largitionum*, *palatini sacrarum largitionum*, *praepositi sacri cubiculi*, *primicerii sacri cubiculi*, *castrenses sacri palatii*, *cubicularii et castrensiensi*, *magistri scriniorum*, *primicerii nolariorum*, *nolarii*, *agentes in rebus*, *proconsules Africae*, *legati proconsulis Africae*, *proconsules Asiae*, *legati proconsulis Asiae*, *proconsules Achaiae*, *uicarii Urbis Romae*, — *Italiae*, — *Africae*, — *Hispaniarum*, — *Britanniarum*, — *Galliarum*, — *Macedoniae*, — *Thraciarum*, *Asiae*, — *Ponticae*, — *comites Orientis*, *praefecti Aegypti*.

Încă și mai lung e șirul listelor de guvernatori provinciali, începând cu Africa și continuând cu Spania, Britannia, Gallia, Illyricum, Italia, Egiptul, Asiana, Pontica, Thracia, Macedonia, Oriens — pe lângă o lungă listă de guvernatori a căror sferă de acțiune nu-i indicată în izvoare. În sfârșit, nu lipsesc din seria *fasti*-lor demnitarii militari de toate categoriile și gradele: *magistri militum*, *comites domesticorum*, *cura Palatii*, *tribuni stabuli*, *duces et comites rei militaris* (din Răsărit și Apus), *protectores*, *praefecti legionum*, *praepositi uexillationum*.

Se adaugă treizeci de amănunțite table genealogice, unele ale principalelor spițe imperiale, cele mai multe ale unor familii de seamă din perioada dintre domniile lui Diocetian și Theodosiu, cum ar fi cea a Anicilor, a lui Decimus Magnus Ausonius, a Ceoniilor, a Melaniei, a Petroniilor, a Symmachilor și altele.

Această simplă enumerare permite să se aprecieze masa enormă de materiale excerptate de colectivul de autori, ca și nesfârșita lor varietate: de la scrierile istoricilor vremii, inscripții și papiri, până la culegeri de legi, acte conciliare și literatura hagiografică — în greacă și latină, dar și în syriacă și coptă.

Spre deosebire de *Prosopographia Imperii Romani* editată la Berlin, în limba latină, notițele din *Prosopografia* tirzie sînt scrise în englezește într-un stil de o mare conciziune și cu o claritate ce nu lasă nimic de dorit. Indicațiile pe care le cuprind se referă de fiecare dată nu numai la cariera și condiția socială a personajului studiat, dar și la rude și neamuri, ceea ce face că — la orice nume ne-am opri — avem sub ochi o adevărată monografie din care nici o știre semnificativă n-a fost lăsată la o parte.

Dacă a daug că tiparul e cît se poate de îngrijit, iar înfățișarea volumului de o rară eleganță, socot că am lăsat să se înțeleagă recunoștința cu care trebuie salutată apariția unei lucrări făcute să marcheze o dată importantă în dezvoltarea studiilor viitoare despre sfîrșitul antichității.

D. M. Pippidi

GIOVANNI BECATTI, *Edificio con „opus sectile” fuori Porta Marina* (Scavi di Ostia VI), Istituto Poligrafico dello Stato. Libreria dello Stato, Roma 1969 (215 pp., Tavv. I—LII in bianco e nero, LIII—LXXXIII a colori, LXXXIV—XC piante, sezioni, restituzione ideale del prospetto, della decorazione, dell'assonometria dell'aula e dell'esedra).

Abbiamo già parlato, nelle pagine di questa stessa rivista (XII, 1970, p. 200—202), dell'edificio cristiano con *opus sectile* scoperto a Ostia, fuori Porta Marina; ed è giusto che vi ritorniamo ora, con più ampio commento, presentando lo splendido volume di Giovanni Becatti che, fra il 1959 e il 1961, ha condottto l'importante e singolare scavo.

Tale edificio rientra perfettamente nel quadro dell'edilizia ostiense della seconda metà del IV secolo e.n. (cfr. G. Becatti, *Casa ostiense del tardo Impero*, Roma, 1948); però ci offre non solo uno sviluppo a scala monumentale degli elementi struttivi e decorativi delle *domus* ostiensi, ma un diverso contenuto ideologico della decorazione, di netta impronta cristiana. Si tratta di un complesso edificato allo sbocco del decumano massimo sull'antica spiaggia del mare (Porta Marina); vestibolo, cortile con ninfeo, aula ad esedra con vani adiacenti — la parte superstita del complesso, cioè — costituiscono gli elementi caratteristici degli impianti collegiali ostiensi; ma, mentre gli ambienti di carattere commerciale conservano la struttura laterizia del II e del III secolo, la parte monumentale, cioè l'aula ad esedra quadrangolare, presenta muri in *opus vittatum* e una decorazione interna in *opus sectile*, che attestano un totale rifacimento nel IV secolo.

L'attento e minuzioso scavo, particolarmente difficile, ha dimostrato che la decorazione dell'aula — datata dalle monete trovate sul pavimento sullo scorcio del IV secolo, forse all'epoca di Ragonio Vincenzo Celso, prefetto dell'annona verso il 386—389 — non era ancora finita quando avvenne il crollo del soffitto e delle pareti. La decorazione parietale in *opus sectile* delle pareti infatti, cominciata dall'alto per profittare delle impalcature montate per decorare il soffitto (in mosaico di paste vitree azzurre con racemi d'oro), era ancorca a m. 2,50 dal pavimento; e non solo la decorazione era incompiuta, ma l'aula stessa era ancora un ingombro cantiere, vero e proprio laboratorio in piena attività, con blocchi di marmo numidico grezzi o semilavorati, con pezzi di spoglio, con le formelle già pronte — sempre in *opus sectile* — per lastricare il pavimento e persino la fossa per spegnere la calce, ancora necessaria in notevole quantità per intonacare la parte bassa delle pareti e allettarvi il resto del decoro a intarsio. Ma proprio queste eccezionali condizioni di ritrovamento — uniche, ch'io sappia, nella ormai lunga storia degli scavi — hanno permesso non solo il ricupero quasi integrale della ricca decorazione ad intarsio (tutta la terra è stata pazientemente vagliata per il ricupero del minimo